

користь міжнародних стандартів бібліографічного опису, що поширені у конкретній науковій галузі, задля швидкої інтеграції вітчизняних наукових видань у міжнародний академічний простір;

— ініціювати спільне звернення до Кабінету Міністрів України науковців, видавців, бібліотекарів із проханням врегулювати можливості оплати закордонних членських внесків за присвоєння ідентифікаторів Digital Object Identifier (DOI) та оформлення національної передплати електронних баз даних;

— сприяти зростанню обізнаності вітчизняних видавців наукової літератури щодо переваг дотримання видавничих стандартів (ISSN, наявність англомовної версії, сайта видання, DOI) та здійсненню жорсткого державного контролю за дотриманням цих вимог. Попередити (через вимоги ДАК до фахових видань) про відповідальність видавця (редколегії) за надання списків літератури, що містять неправильно зазначені або неіснуючі джерела;

— підтримати ініціативу відкритого інтернет-доступу до результатів наукових досліджень, які проводяться коштом Державного бюджету України із застосуванням відповідних вимог до звітних процедур;

— сприяти обізнаності українських науковців у галузі авторського права та легального поширення й використання електронного контенту, зокрема щодо ліцензій Creative Commons, які пропонують гнучкий та раціональний підхід до роботи з об'єктами авторського права у цифровому середовищі. Узгодити з Міністерством юстиції України легальність електронних документів для передачі авторських прав;

— сприяти організації та проведенню серії безкоштовних навчальних семінарів з питань впровадження видавничих платформ (Open Journal Systems), створення сайтів видань, дотримання норм авторського права, оформлення заявок на внесення видання до баз даних, технічних норм верстки та редагування, одержання DOI тощо, які будуть відзняті на відео та розміщені у відкритому доступі.

Учасники конференції запрошують всіх зацікавлених осіб до подальших обговорень, запровадження стандартів, ідей задля розвитку якісної наукової комунікації.

В статье рассмотрены вопросы научной коммуникации с точки зрения исследователей, издателей и библиотечек, поднятые на III Международной конференции НаУКМА в марте 2015 г. Представлен, в частности, анализ журнальной модели научной коммуникации, современного состояния издания отечественных научных журналов и их соответствие международным стандартам. Также освещены актуальные вопросы наукометрии и библиометрии, менеджмента электронных ресурсов в современных библиотеках, применения новых информационных технологий, стратегий открытого доступа, в частности в развитии тематических и институциональных депозитариев. Рассмотрены отдельные аспекты библиотечного образования, представлена резолюция конференции.

This essay discusses the changes driven by the e-publishing and the impact on the scholarly communication systems take holders' interrelationships (publishers-researchers, publishers-libraries and publishers-users interrelationships), provided at the Third International Conference at National University of Kyiv Mohyla Academy during March 2015. This article also includes an analysis of magazine models of academic communication and the current state of scientific journals of national publications and their compliance with international standards. Here we also elaborate current issues of bibliometrics and scientometrics, electronic resources management in modern libraries, the introduction of new information technologies, openaccess policies, including the development of subject and institutional repositories. Several specific aspects of library education are also examined here, the Conference resolution is submitted.

Надійшла до редакції 15 квітня 2015 року

УДК 001.3:070](100)

Тетяна Андрєєва,
головний редактор журналу
"Tobacco Control and Public Health in Eastern Europe"

Які регуляторні рішення потрібні для збільшення кількості наукових публікацій міжнародного рівня*

Для досягнення будь-якої мети ми зазвичай враховуємо причинно-наслідкові зв'язки і намагаємось активізувати фактори, які наблизять бажаний результат. Але іноді ці зв'язки не є лінійними, вони замкнені в коло або спіраль, яка рухається у висхідному або низхідному напрямі. Ймовірно, так само відбувається у процесі становлення та розвитку науки національного рівня. Наявність багатьох гравців, або стейкхолдерів, здатних впливати один на одного, ускладнює структуру таких зв'язків.

Далі розглянемо характеристики основних гравців зазначеного процесу, враховуючи:

- 1) те, що від них очікується, тобто їхню роль або вплив на ситуацію;
- 2) їхні власні потреби, інтереси, мотивацію, через що цілі гравців можуть змінюватися або різнитися у підгрупах;
- 3) з якими іншими гравцями вони взаємодіють і в чому полягає їхній вплив на партнерів.

* Пропонований матеріал є розширеною версією доповіді на III Міжнародній конференції "Наукова комунікація в цифрову епоху" від 10 березня 2015 року, м. Київ.

Висловлюватимусь від імені гіпотетичної патріотичної спільноти, яка прагне, аби рівень розвитку науки у країні був високим і відповідав міжнародним стандартам. Невичерпний перелік гравців охоплюватиме авторів, журнали, рецензентів, членів редакційних колегій, читачів, реєстраційні та регуляторні органи. Саме з погляду можливих рішень останніх інституцій, які здатні вплинути на стан науки в країні, і розглянемо прагнення та можливості всіх учасників.

Автори

Насамперед, звичайно, автори, науковці, дослідники. Від них очікуємо діяльності, що передбачає проведення наукових досліджень з подальшим оприлюдненням отриманих результатів. Головна проблема, безперечно, виникає в країні тоді, коли вчених, чий рівень відповідає такими характеристиками, недостатньо. Тобто фахівці, звичайно, можуть вважати власну кваліфікацію наближеною до цих стандартів, але міжнародна наукова спільнота, до якої ми прагнемо долучитися, цього не визнає. В цій ситуації очікуємо від таких інституцій, як університети на якісну підготовку дослідників належного рівня, проте навзаєм ВНЗ повинні мати відповідний склад професорів, здатних проводити та публікувати дослідження міжнародного рівня. Замкнене коло. Без готовності викладачів до співпраці із закордонними дослідниками, без залучення іноземних фахівців і належного рівня знань іноземних мов у студентів успіху досягти неможливо.

Інтереси та потреби потенційних авторів різноманітні. Тут зазначимо, що йдеться саме про тих, з якими сподіваємось прямувати на міжнародний рівень, тих, кому цікавий процес дослідження, науковий результат, нове знання більше, ніж формальний статус чи відповідний диплом. У чому полягають потреби цих людей? По-перше, їм необхідні знання та навички. Далі, для проведення досліджень потрібні ресурси, підтримка з боку інституцій, держави, донорів тощо. Відповідно, найперспективніші автори прагнуть працювати в кращих університетах, дослідницьких центрах тощо, але виявляється, що сприятливі для подальшого розвитку умови пропонують лише заклади інших країн. Афіліація дослідників змінюється, і, відповідно, від цього втрачають наука, університети та журнали країни, де фахівці починали науковий шлях. Щоб процеси міграції вчених були збалансованими, потрібна приваблива дослідницька ситуація всередині країни, а не лише за її межами.

Що здатні зробити регуляторні органи? Змушувати, обмежувати, вимагати, звичайно, намагалися, але ці важелі малоефективні. Натомість варто заохочувати, створювати умови, застосовувати ідеї соціального маркетингу, нагороджувати, організовувати перспективні конкурси.

У 2012 році в нашому журналі було опубліковано роботу індійських авторів, а через кілька місяців одна з них повідомила, що посіла перше місце у своєму штаті у конкурсі на найкращу публікацію в іноземному науковому журналі. Очевидно, що такі заходи заохочують тих, хто може потенційно стати автором дослідження або статті, рухатися та розвиватися. Створення умов — важливий інструмент.

Журнали

Ці видання також є важливим ключовим гравцем цього процесу. Треба взяти до уваги, що всередині простору "журнали загалом" обертаються різні інтереси редакторів та видавців; видання можуть мати власне спрямування залежно від фінансової моделі; їх концепцію по-різному сприймають

топові та провідні академічні друковані органи галузі, журнали, що виходять всередині країни, але зорієнтовані на міжнародні норми, й ті, що призначені винятково для внутрішньої спільноти.

На жаль, більша частина вітчизняної наукової періодики орієнтована на публікації заради виконання вимог до дисертацій та щорічних звітів. Часто редакція не зацікавлена в тому, щоб зі статтями ознайомилося якнайбільше читачів, бо тоді, безсумнівно, стане очевидним вкрай низький рівень багатьох публікацій тих авторів, яким редакція не в змозі відмовити — або з огляду на їхні посади, або на гроші, сплачені за матеріал.

Взаємодія журналу та дослідника в кращому випадку визначає висхідний шлях розвитку науки в країні. Більшість авторів на пострадянському просторі, які мають міжнародні публікації, досягли цього рівня завдяки конструктивному зворотному зв'язку з редакторами та рецензентами журналів. З іншого боку, коли автор через кілька годин після надсилання рукопису отримує відповідь: "Ваша стаття пройшла рецензування, треба перерахувати на певний рахунок певну суму", або в редакції наполягають, що разом зі статтею треба надати власноруч написану рецензію, під якою редакція поставить потрібний підпис, очікувати просування національної науки немає жодних підстав.

Що можуть зробити національні регуляторні органи? Стосовно міжнародних видань, на щастя, нічого. Але щодо журналів, орієнтованих на українську аудиторію, можна і варто зробити досить прості кроки. Щоб рівень вітчизняних наукових статей відповідав світовому, треба, аби національні видання рухалися у напрямі міжнародних без будь-яких місцевих вимог. Оскільки світові системи, бази та органи вже багато років працюють над удосконаленням цих засобів наукової комунікації, їхній досвід є цілком придатним. Звичайно, марно очікувати, що всі вітчизняні видання раптом стануть такими, як топові світові журнали галузі, але вектор розвитку можна задати, якщо застосувати відомі механізми, серед яких найважливіший — сліпе рецензування.

Рецензенти

Рецензенти та їхня роль є ключовими для визначення напрямку руху науки. Найкращі експерти спілкуються з авторами так само, як професори можуть листуватися зі студентами стосовно спільної наукової роботи. Викладачі зазвичай вважають, що не всім студентам пощастило навчатися в престижному університеті, що людина, яка сьогодні висловлює сумнівні думки, у майбутньому цілком може стати талановитою науковою зіркою. Справжні рецензії корисні та конструктивні, але іноді авторам, які їх отримують, треба вміти читати між рядками. Одночасно саме рецензенти є тим фільтром, який визначає реально цінний та корисний матеріал для публікації. Прийнятий у світі термін "peer reviewer" означає, що рецензувати статтю будуть такі самі автори, які мають опубліковані роботи в аналогічній галузі знання і справді добре обізнані в тому, що є новим та цінним, а що застарілим чи безглуздом. Відповідно, якщо певна національна наука просувається до міжнародної, рецензентами мають бути науковці, які мають публікації у світових профільних виданнях. Також існує різниця між так званими *corresponding authors*, тобто авторами, які листуються з редактором та рецензентами, і рештою дописувачів, котрі брали участь у дослідженні, але їхній внесок менший. Редактори зазвичай запрошують до рецензування тих, хто має досвід як *corresponding author*, тобто людей, які безпосередньо писали статті та переписували їх, враховуючи коментарі експертів.

Інтереси рецензентів — це тема для окремої тривалої розмови. Передусім треба усвідомити, що рецензування — своєрідний безоплатний добровільний внесок науковців у "спільне благо". Тому заохочення цих фахівців — нива, на якій зроблено багато марних спроб. Деякі вчені, особливо якщо мають фінансовані дослідницькі проекти, взагалі відмовляються будь-що рецензувати. Інші роблять це лише для журналів з імпаکت-фактором вище певного рівня. Хтось погоджується рецензувати, але висловлює претензії, якщо стаття недостатньо кваліфіковано написана. Завжди важливо, щоб запропонована публікація була цікавою для експертів. Хтось із них погоджується рецензувати через бажання бути обізнаним у сучасних дослідженнях, хтось хоче мати орієнтир для порівняння із власними роботами.

Регуляторні органи, безперечно, можуть вплинути на механізми заохочення до рецензування. Відрізнити, що практикує журнал — справжнє чи псевдорецензування, просто: достатньо проаналізувати одну-дві рецензії, на підставі яких редактор вирішує, чи публікувати статтю. Професійна рецензія завжди містить перелік (частіше довгий, ніж короткий) рекомендацій того, що потребує покращення. Від фахівця також зазвичай очікують загального висновку, якій у більшості журналів представлено одним із чотирьох варіантів: 1) відхилити; 2) major revisions — суттєва переробка, яка зазвичай передбачає повторне рецензування; 3) minor revisions — невелике доопрацювання, авторам дають рекомендації і сподіваються, що вони здатні їх врахувати без додаткового рецензування; 4) прийняти до публікації без переробки. Останню рекомендацію нині отримують рідко, оскільки в навіть на перший погляд досконалих статтях є що покращити. Але висновок "прийняти як є" зазвичай виносять рецензенти з пострадянських та інших "незахідних" країн. Для редактора це є сигналом, що треба шукати свідомішого експерта. Зрозуміло, що рецензії, написані автором навряд чи варто брати до уваги, хоча їх і збирають деякі пострадянські видання, які рецензованими науковими журналами також вважати не слід. Або журнал переходить до справжнього рецензування, що мають за свідчити регуляторні чи органи контролю, або він припиняє існування як науковий. При цьому видання може залишатися, наприклад, "засобом масової інформації". Такий перехід доволі складний, особливо для журналу, що виходить українською мовою. У деяких галузях або сферах знань може не бути фахівців, які: 1) належать до міжнародного рівня; 2) не є колегами авторів; 3) здатні оцінювати роботи, написані українською; 4) погодяться рецензувати.

Сприяті заохоченню науковців до рецензування складніше, але є підходи. Західні університети розглядають його як частину роботи вченого, вносять до звітів. Оскільки проблема пошуку рецензентів є визнаною у світі, нещодавно було створено міжнародну мережу "Publons", яка враховує виконане рецензування. Відповідно, через цей інструмент, з одного боку, редактори матимуть можливість знаходити рецензентів, з іншого — національний регулятор міг би визначати і винагороджувати цих науковців.

Для уникнення перелічених проблем деякі редактори залучають молодих дослідників, які ще не мають достатньої кількості власних наукових публікацій, проте добре обізнані з вимогами до них і типовими помилками. Такі рецензенти справді є надзвичайно корисними для редактора. Можливо, їхній рівень не завжди відповідає професорському, однак вони, безперечно, зауважать редакторів на більшість помилок, які є в роботі. Але ці висновки стосуються лише тих молодих науковців, які навчалися в університетах із

західними стандартами освіти і, відповідно, знають міжнародні вимоги до досліджень та статей.

Якість публікації — "точка дотику" автора, редактора та рецензентів. Якщо стаття має серйозні недоліки, виникають складнощі: чим більше автори потребують рекомендацій від рецензентів, тим менша ймовірність знайти експерта, який погодиться надати детальний висновок. Відповідно, є дослідники, які пишуть гірше певного рівня, проте майже завжди залишаються за межами кола, що передбачає зворотний зв'язок та увагу редакторів і рецензентів. Зрозуміло, такі автори звертатимуться до національних або інших журналів, які здебільшого не дотримуються міжнародних вимог. Результатом стане власна окрема псевдонаука, яка не має нічого спільного з міжнародним академічним рухом. Очевидно, що метою регуляторних органів, зацікавлених у знищенні таких "наукових гетто", є формування умов, в яких і вчені, і журнали працюватимуть, дотримуючись єдиних для наукового світу правил.

Читачі

З викладеного зрозуміло, що єдиними читачами деяких, особливо недосконалих, робіт можуть залишитися редактори та рецензенти. Але важливо, щоб вони відчували, що є аудиторія, яка завдяки їх зусиллям має отримати виваженішу інформацію. Корисною була практика, коли журнали існували переважно коштом передплатників, а отже, значною мірою повинні були піклуватися про те, щоб читачів (найчастіше певні професійні асоціації) задовольняла якість отриманої інформації.

У цифрову епоху, коли неможливо обмежити доступ до інформації, використовуючи такі важелі, як членство в елітних асоціаціях, такий очевидний механізм впливу читачів на журнали зник. Чи торкнулося це якості — велика окрема тема. Але одним із наслідків переходу стала трансформація цього механізму, що стає опосередкованим через бази наукових статей, клієнтами яких є бібліотеки і, відповідно, їхні читачі.

Бази журнальних статей, реєстраційні органи

Носіями інформації про світові стандарти публікацій у сучасному світі є бази журнальних статей. Вони мають надзвичайний вплив на видання, які розвиваються відповідно до міжнародних вимог. Фахівці часто користуються ресурсами, а отже, редакції журналів прагнуть, щоб їхній продукт був долучений до них, і, звісно, максимально відповідав світовим стандартам. Наявність таких приватних структур, як Web of Science та Scopus фактично визначає траєкторію розвитку будь-якого наукового журналу, що прямує до міжнародного визнання.

Крім власне баз, існують міжнародні спеціалізовані структури, які детально розробляють та пропонують учасникам процесу виважені правила. Наприклад, спеціалісти Committee of Publication Ethics (COPE) формують керівні принципи публікаційної етики для видавців, редакторів, рецензентів, авторів, що насамперед передбачають дотримання прав один одного. Інші комітети пропонують стандартні вимоги до журналів певних галузей знань або акумулюють різного роду специфічну інформацію, наприклад про архівування, видавців, формати тощо.

Крім цих найвимогливіших баз, є багато інших, до яких простіше потрапити і які сприймаються як проміжний крок, "stepping stone". У цих ресурсів власна аудиторія, і вони надають послуги за певними принципами, наприклад можуть постулювати, що містять статті з певних журналів, яких немає в інших базах. Це, безперечно, приваблює користувачів. Перелік таких сервісів можна знайти на сайтах журналів, які до них вже приєдналися.

Чи мають сенс національні бази та репозитарії? Так, звичайно, якщо працюють за правилами, які не суперечать вимогам згаданих ресурсів. Вони можуть стати проміжними базами, допомагати редакторам та видавцям, які ще не досягли міжнародних стандартів, у вдосконаленні фахового рівня. Вони також можуть підвищувати прозорість науки в країні та "цитованість", оскільки роботи Гугла та інші системи використовують копії цих публікацій як зону пошуку.

Прикладом "національних" є бази, створені у Китаї. Про них можна дізнатися з переліків на сайтах певних журналів. Метою, очевидно, було надання китайським дослідникам доступу до різноманітних наукових продуктів. Ресурси містять багато матеріалів з репозитаріїв, але яким чином до бази надходять нові журнали не зовсім зрозуміло, ймовірно, це вирішує певна редакційна група.

Інституції

Академічні інституції — університети та наукові центри — відіграють істотну роль у підготовці вчених, підтримці їхньої активності та результативності, у створенні наукових журналів.

Саме рівень університетів визначає, чи є в країні наука, чи потрібні їй профільні журнали і чи є перспективи прогресу.

Зрозуміло, що діяльність цих закладів освіти цілеспрямована й ефективна лише в умовах розвитку, пошуку найкращих рішень, системи зворотних зв'язків, конкуренції. Відповідно, науковцям як спільноті потрібні журнали як базис, платформа, де наукові ідеї, нове знання, розуміння, гіпотези мають бути оприлюднені й відкриті для обговорення, порівняння точок зору, зіткнення різних концепцій, теорій тощо.

На жаль, певні видання виконують лише деякі з перелічених функцій та втрачають інші. Болісно, що деякі журнали надають перевагу лише публікації як реєстрації статті й ігнорують обговорення. Бажання багатьох закладів мати такі "кишенькові" видання для реєстрації публікацій є зрозумілим, але функція плідного обговорення результату, гіпотези, теорії можлива лише тоді, коли голоси опонентів належать до різних шкіл, інституцій, країн. Саме тому світові наукові бази співпрацюють лише з тими журналами, які мають потенціал бути міжнародними завдяки відповідному складові їхніх авторів та редакційної колегії.

Редакційна колегія

Редакційні колегії журналів — це спільнота науковців, яка декларує зацікавленість у створенні форуму для фахового спілкування у певній галузі або у певному форматі. Зазвичай вона становить перший пул рецензентів, просуває журнал у наукових колах, інформує про нього дослідників, запрошує авторів. Для журналу важливо і корисно, якщо ці люди в такий спосіб реалізують власні інтереси та амбіції. Отже, за умови регулярного уміщення статей членів редакційної колегії журнал може за кілька

років стати авторитетним форумом професійного спілкування, отримати бажані рейтинги в наукових базах. На жаль, у багатьох виданнях більшість складу редколегії становлять "почесні члени", які здебільшого уникають співпраці з журналом. В цьому випадку спостерігаємо дві однаково болісні ситуації. Одна — коли "почесні члени" є визнаними науковцями-дослідниками, які регулярно оприлюднюють результати розвідок, проте не мають часу для певного журналу (оскільки часто є членами редакційних колегій багатьох видань, а це також непоганий показник для звітів у західних університетах). Інша ситуація — список із "почесних членів", які захистили докторські дисертації 40 років тому, але не мають жодної публікації за межами колишнього СРСР. Якою буде редакційна колегія журналу, залежить від того, на які вимоги він орієнтується. Міжнародні бази очікують, що члени редакційних колегій активно працюють та публікуються. Якщо національні регуляторні органи вимагатимуть саме цього, то допоможуть сформувати відповідну редакційну колегію видання, яка часто є не списком, а групою редакторів, кожен з яких активно працює, часто маючи власний змістовний розділ. Якщо головною вимогою буде наявність та кількість радянських докторів, то редакційні колегії таких журналів залишатимуться списками "весільних генералів".

Регуляторні органи

Регуляторні органи всередині будь-якої країни визначають правила гри, відповідно до яких функціонуватимуть інституції, науковці, журнали. Регуляторні рішення можуть враховувати природні інтереси, які є у всіх перелічених гравців, і тоді сприятимуть просуванню "національної науки" до міжнародної, розформуванню "наукових гетто" і плідній взаємодії національної та глобальної наукових спільнот. На жаль, рішення можуть бути такими, що приводять вимоги до вітчизняних журналів у суперечку із загальновизнаними стандартами, а отже, редактори та окремі науковці самостійно обирають, в якому полі працювати — національному чи світовому, що, відповідно, спричиняє відтік найкращих вчених до міжнародного наукового простору.

Отже, щоб наука сприяла розвитку та новим досягненням країни, регуляторні органи, які цим опікуються, мають найефективнішим чином рухатися у напрямі максимального скорочення штучних бар'єрів та додаткових вимог. Журнали варто заохочувати якнайповніше відповідати міжнародним вимогам. Авторів доцільно нагороджувати за публікації у виданнях світового рівня. Університети повинні розвивати й підтримувати співпрацю з міжнародними проектами та журналами, а не нарощувати кількість власної "кишенькової" періодики. На цьому шляху, звичайно, є перепони, проте їх, без сумніву, менше, ніж при спробах рухатися одночасно у двох протилежних напрямках.

Надійшла до редакції 16 квітня 2015 року